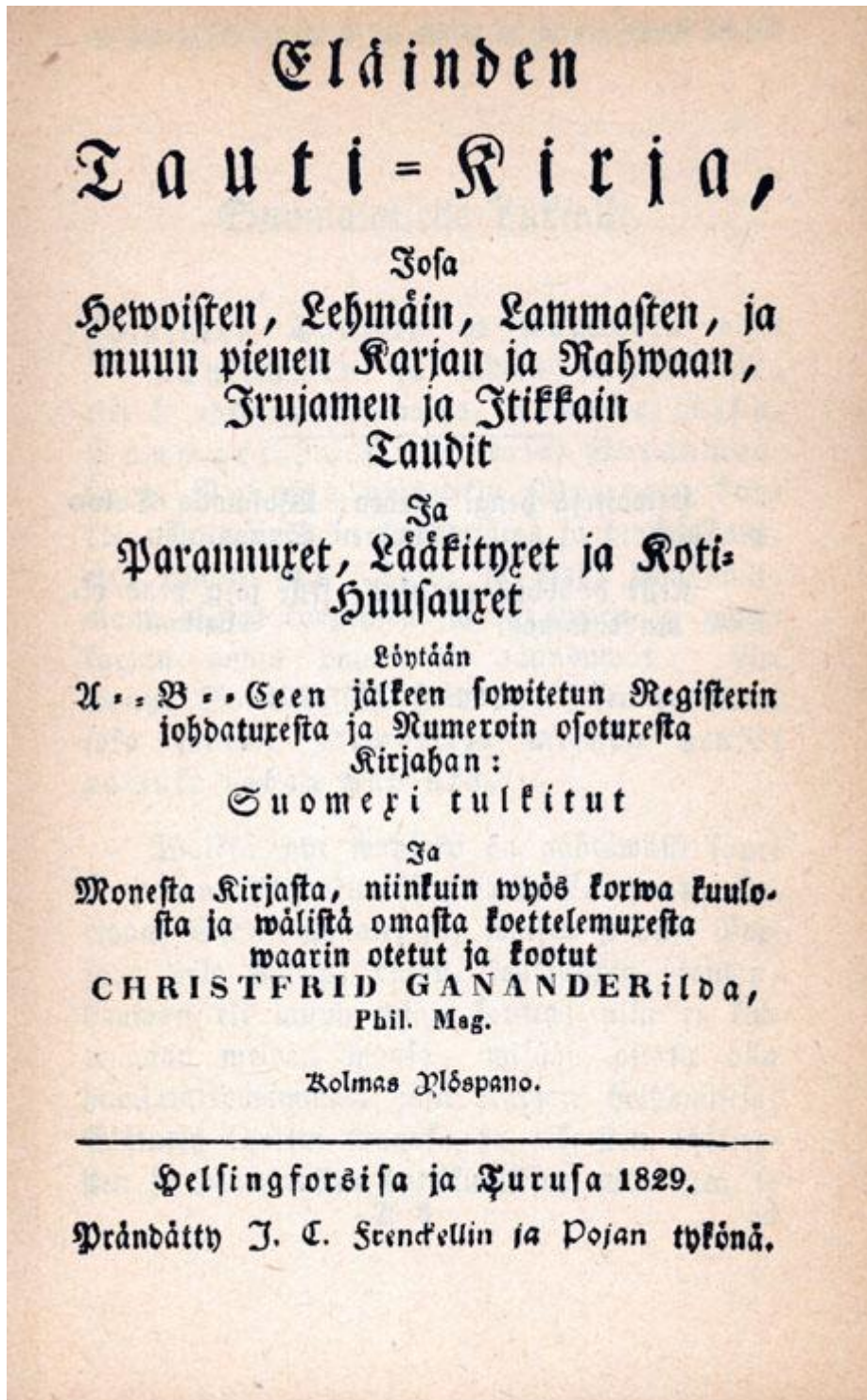

”Että estää kaikenlaisia Eläinten tauteja ja kuolemata”

Posted on [13.5.2009](#) by

Eläinden Tauti-Kirjan nimiölehti. Kuva: Viikin tiedekirjaston kokoelmat

Ota 8 luodia Spitsglas (Antimonium crudum) yhden werran Tulikiweä ja Saltpietaria, 6 luodia Siiankuoleman juurta (Swindödsrot), ja saman werran Angelikata ja Alannin juurta; nämät hienotaan ja sekoitetaan yhteen, josta aika Raawaalle annetaan 2 luodia, nuorelle 1 luodi, ja wasikalle ½ luodi, kerralle, lämmitetysä oluesa, joka pitää tapahtuman 2:desti joka toinen päiwä, jos tarvitaan, auttaa Jumalan awulla. (Christfrid Ganander: Eläinden Tauti-Kirja, ohje n:o 40)

Christfrid Ganander ja Eläinden Tauti-Kirja

Turun akatemiassa luonnontieteitä ja teologiaa opiskellut Rantsilan kappalainen, maisteri Christfrid Ganander (1742-1790) julkaisi valistuksen ajan hengessä kaksi ensimmäistä suomenkielistä lääkeopasta vuonna 1788: Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheekin ja Eläinden Tauti-Kirjan. Ganander lienee tunnetuin teoksestaan Mythologia Fennica (1789). Se on suomalaisen mytologian sanakirja, jossa on mm. myös useita kansanrunoudesta poimittuja runo- ja loitsukatkelmia ja joka on ollut vaikuttamassa Kalevalan syntyyn. Gananderia sanotaan usein Lönnrotiksi ennen Lönnrotia.

Christfrid Ganander on päivännyt Eläinden Tauti-Kirjan esipuheen ”Frantsilassa Pohjan maalla sinä 20 päiw. Syys-Kuuta Wuonna 1785”. Viikin tiedekirjaston maatalousalan erikoiskokoelman painettu ja siitä digitoitu kappale on neljäs painos vuodelta 1860. Käytössäni oli samoin Viikin tiedekirjaston kokoelmiin kuuluva vuoden 1829 kolmannen painoksen näköispainos, joka on julkaistu 27 vuotta sitten, 1982. Sen nimiösivun teksti on seuraavanlainen:

Eläinden Tauti-Kirja, : josa Hewoisten, Lehmäin, Lammasten, ja muun pienen Karjan ja Rahwaan, Irujamen ja Itikkain Taudit ja Parannuxet, Lääkityxet ja Koti-huusauxet Löytään A–B–Ceen jälkeen sowitetun Registerin johdatuxesta ja Numeroin osotuxesta Kirjahan: Suomexi tulkitut Ja Monesta Kirjasta, niinkuin myös korwa kuulosta ja wälistä omasta koettelemuxesta waarin otetut ja kootut Christfrid Gananderilda, Phil. Mag. Kolmas ylöspano. Helsingforsisa ja Turusa 1829. Prändätty J.C. Frenckellin ja Pojan tykönä.

Kotitekoisia keitoksia ja aineksia apteekin hyllyiltä

Viikin tiedekirjaston erikoiskokoelmien farmasiaan ja eläinlääketieteeseen liittyvää vanhaa aineistoa etsiessäni päätin ottaa lähitarkasteluun Eläinden Tauti-Kirjan ja ruotsalaisen eläinlääkärin P.M. Billmanin 96-sivuisen, pienikokoisen Den erfarne Djur-Läkaren -kirjan, jonka kuudes painos on vuodelta 1883. Ensimmäisen painoksen ilmestymisvuotta en saanut selville.

Helsingin yliopiston
Farmaseuttinen laitos

Den erfarne

Djur-Läkaren

eller

Hushållsdjurens vanligaste sjukdomars kännetecken,
orsaker, rätta behandling och botemedel

af

P. M. Billman.

Läns-Djurläkare i Söderpings län och Regements-Häsläkare vid
Smålands Kongl. Husarregemente.

Sjette upplagan,
omarbetad och efter författarens död utgifwen.

Helsingin yliopiston
Farmaseuttinen laitos

~~Kirjasto~~

2563

619

Stockholm.

Albert Bonniers förlag.

5
Bil

Djur Läkaren -kirjan nimiölehti, Kuva: Viikin tiedekirjaston kokoelmat.

Hauskalla tavalla Gananderin Eläinden Tauti-kirjan tautikuvauksista, hoito- ja rohto-ohjeista välittyvät suomalaisen maaseudun luonnon kasvien värit ja tuoksut, eläinten ja eläinsuojien hajut, sekä eläinten, niitä hoitavien ihmisten ja heidän moninaisista toimistaan syntyvät äänet. Gananderin asenne on käytännöllinen, melkein kaikki tehdään itse: rohtoja valmistetaan, sekoitetaan ja

keitetään, ilmassa on savua ja höyryjä, eläinten hoito-ohjeet vaativat lujiakin otteita. Kirjan havainnollisuus puhuttelee kaikkia aisteja.

Fyysisyys korostuu, kun rohdoksien ainesosana neuvotaan käyttämään mm. eläinten eritteitä. Kaikkea sävyttää kuitenkin eläimistä välittäminen ja jopa ihastuttava hellyys. Lisäksi nykylukijaa ei voi olla huvittamatta suomen kielen tuolloin vakiintumaton oikeinkirjoitus ja ilmaisut. Eläinden Tauti-Kirja on riemastuttavaa luettavaa, kun on valmis etenemään fraktuuratekstin edellyttämällä hitaalla vauhdilla.

P.M. Billmanin esitystapa kirjassa Den erfarne Djur-Läkaren on huomattavasti järjestelmällisempi ja asiallisempi kuin Gananderin: ensin sairaus, sitten sen tuntomerkit ja syyt ja sen jälkeen hoito-ohje. Hoito-ohjeissa on viittaukset kirjan jälkiosan numeroituihin lääkkeiden valmistusohjeisiin, jotka on ryhmitelty niiden tyyppin mukaan: jauhemaiset, nestemäiset ja voiteet. Lääkkeistä kerrotaan ainesosat, valmistus, käyttö ja hinta. Kirjaa lukiessa tuntuu korkeintaan vanhanaikaisen apteekin hiukan pistävä tuoksu.

Billmanin lääkeohjeet eroavat selvästi kansanlääkintäkeinoista, onhan kirja huomattavasti uudempi kuin Gananderin lääkintäopas. Kirjoittaja on nimiösivun mukaan Jönköpingin läänineläinlääkäri ja Smoolannin kuninkaallisen husaarirykmentin hevoslääkäri.

Syy, miksi ryhdyin lukemaan valitsemiani kahta kirjaa rinnan, oli se, että hämmästyttävän paljon lääkeohjeisiin sisältyi samoja, nykyajan näkökulmasta outoja ainesosia. Näin upposin lääketieteen historian, lääkekasvien, alkuaineiden ja vanhojen mittayksiköiden kiehtovaan maailmaan, johon liittyvää tietoa on verkossa runsaasti tarjolla.

Antimonia, rikkiä, hirvenjuurta...

Kirjoitukseni alussa siteeratun Gananderin hoito-ohjeen n:o 40, kaikenlaisia eläinten tauteja ja kuolemaa estävän yleislääkkeen ainesosia ovat antimoni, rikki ja kaliumnitraatti eli salpietari. Kasvikunnasta on saatu Angelica-sukuista putkikasvia ja isohirvenjuurta (Inula helenium), jota on kutsuttu myös nimellä ålandsrot (alannin juuri; johdos Keski-Euroopan kielissä tunnetusta isohirvenjuuren nimestä alant). – Entä mikä kasvi on siankuoleman juuri? Siitä en löytänyt tietoja. Luoti on nykymittana 12,8 grammaa.

Isonhirvenjuuri. Kuva: Wikipedia, Source: from Koehler's Medicinal-Plants 1887

Ohjeessaan n:o 9 Ganander suosittelee ”Lampaille ja märehtimättymille Eläimille ja Lehmille” seuraavaa:

Ota Ohran ja Rukiin jauhoja ja jauhetuita maltaita yhden werta kumpiakin: pane siihen vähä Liwerstikka, pirun-paskaa, ja yxi muna, jokaista Eläintä kohden, ja vähä Terwaa: kaikki nämät sekoitetaan yhteen Sillin taikka Silahkan suolaweden kanssa niin sakiaksi ettäs taidat kourallas ottaa – anna tästä Eläimelle 2 eli 3 aamua, hyvä pallo eli möhkäles.

Liwerstikku on lipstikka, nykynimeltään liperi (*Levisticum officinale*). Hajupihka (*Ferula assa-foetida*) tai pirunpihka, kansanomaisesti pirunpaska, on monivuotinen, porkkanan kanssa samaan heimoon kuuluva kasvi. Maitomaista voimakastuoksuista pihkaa saadaan sen rungosta ja juuresta. Kuivuessaan siitä tulee hajupihkaa, jonka haju on erittäin voimakas ja epämiellyttävä. Kypsennettynä se on miellyttävä mauste.

Qwicksilfver, swinister, såpa...

P.M. Billmanin ohje n:o 38 on ”Mercurial-liniment (utwärtens medel)”, lääke eläinten ihosairauksiin. Sen ohje kuuluu näin:

*Tag Qwicksilfwer 3 ort,
Sammanrif ytterst noga med tjock Terpentin 3 ort,
Tillsätt sedan under fortsatt rifning
Swinister 6 ort
Såpa 13 ½ ort
Terpentinolja 3 kubiktum*

Förwara i korkad flaska.

Mittayksikkö ort on vanha ruotsalainen mitta, jonka toinen nimi on jungfru, suomeksi jumpru, juoksevia aineita mitattaessa 8,2 cl ja painomittana 4,25 g. Kubiktum, kuutioituuma, on samoin vanha ruotsalainen tilavuusmitta, 2,6 cl. Elohopean lisäksi (Gananderin suomella ihosairauksiin käytetään ”Eläwätä hopiata”) linimentissä on tärpättiä, laardia, suopaa ja tärpättiöljyä.

Puinen astia (Pulv. Rad. Gent) gentianakasvin juuren säilyttämistä varten. Raahen Apteekkimuseon kokoelmista. Kuvaaja Harri Hemmilä

Billmanin erittäin monivaikutteinen lääke ”Ädelt hästpulver” (n:o 9) sisältää seuraavia kasvikunnan tuotteita: katkeron juurta (”gentianarot”; mahdollisesti keltakatkeroa, *Gentiana lutea*), katajanmarjoja (”enebär”), rohtokatajaa (”säfwenbom”, *Juniperus sabina*), rohtokalmojuurta (”calmusrot”, *Acorus calamus*) ja hajupihkaa eli pirunpaskaa (”dyfwelsträck”). Muita ainesosia ovat rikki (”swafwel”), raaka antimoni (”rå antimon”) ja puhdistettu salpietari (”renad salpeter”).

Useimmat näistä Billmanin kahteen edellä kuvattuun reseptiin sisältyvistä aineksista mainitaan myös Gananderin rohdosohjeissa. Molemmissa kirjoissa on lisäksi valtava määrä muita rohdosten ja lääkkeiden raaka-aineita, kuten pirtua, paloviinaa, oopiumia...

Eläinten hyvinvoinnin tärkeys ennen ja nyt

On varmaa, että eläinlääkäri, farmaseutti, kasvitieteilijä, kemisti, historioitsija, kielentutkija tai bibliofiili lukee ja tarkastelee artikkelini aiheena olleita kirjoja kukin omalla tavallaan. Kuten jo mainitsin, olematta minkään edellä mainitun alan asiantuntija, minua viehättivät nämä pienet kirjat sinänsä, kuin lippaat, joiden kansien alta löytyi ehtymättömiä, lähinnä lääketieteen historiaan liittyviä kiinnostuksen kohteita.

Suuri osa esittelemieni kirjojen sisällöstä on luonnollisesti tarkoitettu avuksi eläinten moninaisten sairauksien ja tapaturmien hoidossa. Lopuksi palaan kuitenkin kirjoitukseni alussa lainattuun Gananderin Eläinden Tauti-Kirjan ohjeeseen n:o 40, jonka tarkoituksena on varjella eläimiä kaikenlaisilta taudeilta. Sen myötä nostan tarkastelemistani kirjoista esiin eläinten hyvän hoidon ja niiden sairauksien ennaltaehkäisyn, jota silmälläpitäen sekä Ganander että Billman antavat neuvoja ja ohjeita. Aihehan on mitä ajankohtaisin myös tänä päivänä.

Ganander neuvoo mm. miten ”Hewoiset” ja ”muut Eläimet” pidetään hyvässä kunnossa, miten lehmät saadaan lypsämään, mitä niille pitää syöttää poikimisen jälkeen, miten saadaan kanat munimaan ja miten estetään paarmojen ja muiden hyönteisten puremat. Ohjeessa n:o 35, ”Hewoisen ruokosta ja korjauksesta” Ganander kirjoittaa: ”Ei millään Eläimellä ole niin runsas uloshöyryäminen kuin hewoisella; sentähden pitää häntä usein suittaman ja krawattaman, muutoin on kaikki ruokkoaminen turha. Ei haittais jos hewoinen joskus pestäisiin wedellä ja saipualla ja uitettaisiin. – ”

Voiko enää kauniimmin kirjoittaa siitä, ”kuinka Lypsy-Lehmät pitää oikein holhottaman” kuin seuraavassa otteessa Gananderin ohjeesta n:o 61?: ”Utareet ovat niin kuin lähteen silmät, jota enemmän sinne wettä juoxee, sitä enemmän se ulos laskee; sentähden pitäis Lehmä 3:sti päiwäsä lypsettämän – ” ja ”Taputella ja suoloisella äänellä puhtella [4. painoksessa korjattuna: suloisella äänellä puhutella] usein Lehmiä, tekee heitä iloisemmaxi ja auttaa paljon menestyseen.”

Lähteet:

- **Esitellyt kirjat**

- Billman, P. M.: Den erfarne djur-läkaren : eller hushållsdjurens wanliga sjukdomars kännetecken, orsaker, rätta behandling och botemedel. 6. uppl. Stockholm 1883.
- Ganander, Christfrid: Eläinden tauti-kirja. [Tampere] : Lääketieteellinen oppimateriaalikustantamo, 1982. Vuonna 1829 julkaistun Eläinden tauti-kirjan näköispainos.
- Eläinden Tauti-Kirjan 4. painos vuodelta 1860 verkossa:
<http://hdl.handle.net/1975/353>

- **Lähteitä ja kirjallisuutta**

- Christfrid Gananderista Jyväskylän yliopiston sivuilla
<http://www.jyu.fi/hum/laitokset/hie/opiskelu/jatkot/jargon/kurssit/klassikot/ganander>
<http://users.jyu.fi/~koivisto/arvokirjat/mythologiafennica.htm>
- Maan-miehen huone- ja kotiaptheeki verkossa
<http://agricola.utu.fi/hist/kktk/ganander/kotiapteekki.html>
- Mythologia Fennicasta Wikipediassa
http://fi.wikipedia.org/wiki/Mythologia_Fennica
- Artikkelin tiedot historiallisista lääkeaineista LKT professori Arno Forsiuksen kirjoituksista hänen laajalta lääketieteen historiaa käsittelevältä sivustoltaan
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/>
- Edellisen lisäksi muista verkkolähteistä, mm. Wikipediasta, löytyi tietoja kasveista ym. lääkkeinä käytetyistä aineista ja vanhoista mitoista. Myös Museoviraston

sivuilla on tietoja vanhoista mitoista ja Turun yliopiston historian laitoksen sivuilla on vanhojen mittojen muuntaja.

<http://www.nba.fi/fi/vanhatmitat>

<http://vanha.hum.utu.fi/historia/cgi-bin/mitat/index2.html>

Teksti

Eeva-Liisa Viitala
Tietoasiantuntija
Viikin tiedekirjasto

Kuvat

Kirjojen nimiöt Viikin tiedekirjaston kokoelmista

[Iso hirvenjuuri](#) Kuva: Wikipedia ("Source: from Koehler's Medicinal-Plants 1887")

Gentiana-purkki Raahen Apteekkimuseon kokoelmista. Kuvaaja Harri Hemmilä